

Pire Teras

Tartu ülikooli eesti foneetika dotsent

Hääldusmõtted 3

Vähä ei oläää – miks e muutub eesti keeles ä-ks?

Selle korra hääldusmõtted on ajendatud asjaolust, et eesti kõnes võib kuulda *ä*-d sealgi, kus me seda ei kirjuta. Kujutage näiteks ette sellist kõnekeelset dialoogi.

„Missa ommä teed?“

„Kinno lähän. Tulä ka!“

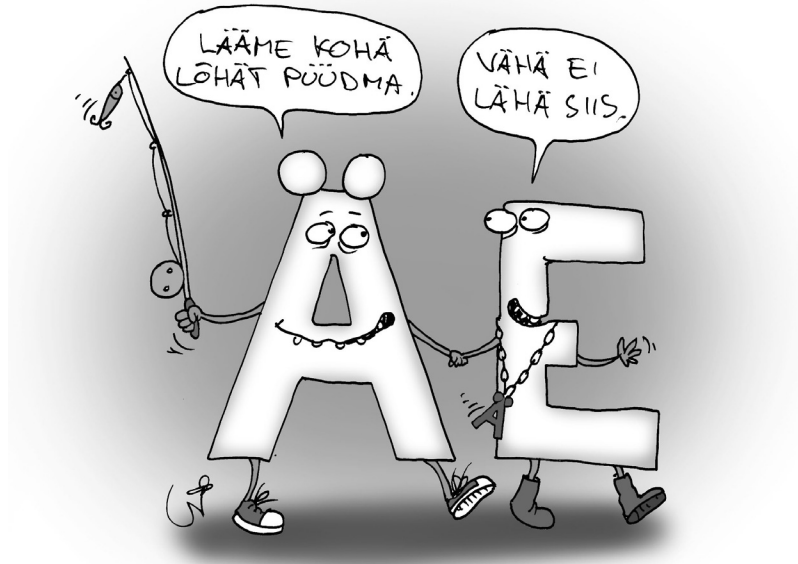
„Väga lahä. Lähämä mudugi.“

Sellise kõnekeelse dialoogi üleskirjutusest on näha, et nii mitmelgi juhul on kõnelejad hääldanud *e* asemel *ä*. Kõige tavalisem on see sellistes sõnades, kus *e* jääb *-äh-* järele. Seda võib kuulda nii avalik-ametlikus suhtluses kui ka sellest veel enam argisuhtluses. Seda, et kuulajad sellist häälduse varieerumist tähele panevad, näitab *ä* ilmumine ka kirja pilti nt vabamas internetisuhtluses¹: *üritasin vähämalt, need jäävad ikka pähä, tegelt ma pärast lähän, ärge pange tähälä*. Kuna helilisena hääldatud *h* vokaalide vahelt sageli kaob, hääldatakse selliseid sõnu mõnikord ka pika *ä*-ga, nt *vähemalt* > *väämalt*, *tähendab* > *täändab*, *läheme* > *lääme*. Sellistes sõnades *e* hääldamine *ä*-na ei ole sugugi uus nähtus, vaid seda märkas juba sajand tagasi keeleteadlane Andrus Saareste² (1920: 20): „Kui sõna esimeses silbis on *ä*, teine silp aga *-he*-line, siis näikse sagedamini nimetatud *e*-d hääldatavat *ä*-na: vähe = vähä, (löödi) pähe = pähä, läheb = lähäb“.

Tänapäeva eesti keeles paistavad kõnelejad hääldavat *e*-d *h* järel *ä*-na mitte ainult sellistes sõnades, kus *h*-le eelneb *ä*, vaid ka muude täishäälikute

¹ Näited on kogutud Keeleveebi (<http://www.keeleveeb.ee/>) jututubade korpusest.

² Tol ajal nimega Albert Saaberik.

korral, nt *lahe* > **lahä**, *kohe* > **kohä**, *suhe* > **suhä**, *löhe* > **löhä**, *tihe* > **tihä**, *mehe* > **mehä** (vt nt Siiboja 2015). Sellistel juhtudel ei pruugi kuulajad *e* hääldamist *ä*-na siiski tähele panna, sest *e* hääldus ei lange mitte alati *ä*-ga päris kokku, vaid jääb *ä*-poolseks. Et sellist hääldust siiski märgataks, kinnitab mõne sellise sagedamini esineva sõna kirjepilt internetisuhtluses, nt nii **lahä** vilm, jaa ma **kohä** lään eemal.

Veidi rohkem kui 20 aastat tagasi täheldasid häälduse uurijad (Eek, Meister 1998) *e* hääldamist *ä*-poolsena ka mujal kui *h*-sõnades. Nad lasid kuulajatel kuulata täishäälikuid sõna sees ja sõnast välja võetuna. Kuulajad tundsid sõna sees ära kõik täishäälikud. Täishäälikuid eraldi kuulates märkisid nad aga teise silbi *e* puhul ülekaalukalt vasteks *ä*, mitte *e*. Uurijad tõdesid, et *e*-ga sõnu kuulates ei olnud nad märganud, et *e* oleks kõlanud *ä*-na. Vaadates lähemalt *e* akustilisi omadusi, panid nad aga tähele, et nende keskealise keelejuhi häälduses oli *e* laadilt tõepoolest *ä*-poolne. Samuti täheldasid nad nooremaid kõnelejaid kuulates, et nende häälduses võis *e* kõlada *ä*-na ka sõnakontekstis kuulduna.

Muudes kui *h*-sõnades paistabki *e* hääldamine *ä*-na olevat üha enam levinud. Nii selgus seitsme aasta eest ilmunud uurimusest (Lippus jt

2013), et väljaspool esimest silpi on *e* oma laadilt mitte ainult *ä*-poolne, vaid väga lähedane esisilbi *ä*-ga. Internetisuhtlusest võib sellisegi häälduse märkamise kohta leida rohkesti näiteid: **terä** *raffas*, **sullä** *ka*, ei **tulä** *juu*, **kuulä** ~ *kulä*, **mullä** *meeldib joosta*, kes **isä** *oläd?*, **torä** *on siis*, ah **sedää** *väää*, **olgä** *ägädad*, me nüüd **lähmä**, **ommä** *nääme siis* jpt.

Miks on aga kõnelejad hakanud *e*-d hääldama *ä*-poolsena või *ä*-na? Põhjuseks võib olla nii nende kahe hääliku lähedus kui ka kõneleja mugavus: väljaspool esimest silpi on täishäälikute hääldus võrreldes esisilbi omadega mingil määral ebatäpsem ja lõdvem. Nendele kahele häälikule on sarnane see, et mõlemat hääldades liigub keeleselja eesosa kõva suulae poole ja huuled ei ole ümardatud (vt joonis).

Joonis. Keele ja huulte artikulatsioon *e* ja *ä* hääldamisel.³

Kui *ä*-d hääldades jääb keeleselg suus madalale, siis *e* hääldamisel tõuseb see kõvale suulaele suhteliselt lähedale, jäädes siiski madalamale kui *i*-d hääldades. Huuled on *ä* puhul teineteisest palju kaugemal kui *e* korral. Niisiis on *e* madaldumine *ä*-ks loomulik häälduse varieerumise suund. Kuna hääldus sõna lõpupoole lõdveneb, on *e* hääldamisel selle tulemuseks huulte suurem avatus ja keeleselja väiksem tõus. Niisiis ei saavuta hääldaja sihtmärki ning hääldabki *e*-d *ä*-poolsena või *ä*-na. Kui kuulajad hakkavad sellist häälduse varieerumist märkama, võib see lõpuks kaasa tuua keelemuutuse. Aeg näitab, kas selline muutus kunagi ka kirjakeele kirjapilti jõuab ja ä järgsilpidest *e* välja tõrjub.

³ Joonised on tehtud Georg Liivi 1961. a avaldatud kaheosalise artikli jooniste 16, 20, 40 ja 41 põhjal.

Viidatud kirjandus

- Eek, Arvo, Einar Meister 1998. Quality of standard Estonian vowels in stressed and unstressed syllables of the feet in three distinctive quantity degrees. – *Linguistica Uralica* XXXIV (3), 226–233.
- Liiv, Georg 1961. On Qualitative Features of Estonian Stressed Monophthongs of Three Phonological Degrees of Length. – ENSV TA toimetised. X kd. Ühiskonnateaduste seeria 1, 41–66; 2, 113–131.
- Lippus jt 2013 = Lippus, Pärtel, Eva Liina Asu, Pire Teras, Tuuli Tuisk 2013. Quantity-related variation of duration, pitch and vowel quality in spontaneous Estonian. – *Journal of Phonetics* 41 (1), 17–28.
- Saareste 1920 = Saaberik, A. 1920. Tegelik eesti foneetika alged. Tallinn: Rahvaülikool.
- Siiboja, Tjorven 2015. Häälikujärjendi *-ähe* hääldamine. Bakalaureusetöö. Tartu. Käsikiri TÜ eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.

OK